DOI: [10.32702/2307-2105-2021.1.11](https://doi.org/10.32702/2307-2105-2021.1.11)

УДК [174+001.12]:65012.12

*А. Б. Почтовюк,
д. е. н., професор, декан факультету економіки і управління,
Кременчуцький національний університет імені Миколи Остроградського, м. Кременчук
ORCID ID: 0000-0001-7862-9659
В. В. Семеніхіна,
старший викладач кафедри менеджменту,
Кременчуцький національний університет імені Михайла Остроградського, м. Кременчук
ORCID ID: 0000-0003-0646-6189*

РОЛЬ НАУКОВОЇ ЕТИКИ В СУЧАСНИХ ЕКОНОМІЧНИХ ДОСЛІДЖЕННЯХ

*A. Pochtovyuk
Doctor of Economic Sciences, Professor,
Dean of the Department of Economics and Management,
Kremenchuk Mykhailo Ostrohradskyi National University, Kremenchuk
V. Semenikhina
Senior Lecturer of the Department of Management,
Kremenchuk Mykhailo Ostrohradskyi National University, Kremenchuk*

THE ROLE OF SCIENTIFIC ETHICS IN MODERN ECONOMIC RESEARCH

У статті розглядаються існуючі морально-етичні вимоги до вченого при проведенні наукових досліджень, з урахуванням особливостей сучасної економічної науки та специфіки основних економічних категорій. Визначено поняття «наукової етики» відповідно до вимог сьогодення. Проаналізовано основні положення проекту «Кодекса наукової етики» з наданням характеристики розділів. Систематизовано вимоги наукової етики до вченого відповідно до Етичного кодексу ученого України. Розглянуто застосування вимог наукової етики вченого при проведенні економічних досліджень з зазначенням змісту основних методів економічної теорії. Визначна роль та значення науки в житті суспільства та існуючі негативні соціальні наслідки використання наукових досягнень зумовлюють перегляд вимог до морально-етичних якостей учених. Доведено, що наукова етика має містити зрозумілі та доступні принципи, які концентрують увесь позитивний науковий і практичний досвід, накопичений людством протягом тисячоліть та вимагає нового ставлення людини до науки.

The article considers the existing moral and ethical requirements for a scientist in conducting research, taking into account the peculiarities of modern economics and the specifics of the main economic categories. The concept of "scientific ethics" is defined in accordance with the the present time requirements. The main provisions of the draft "Code of Scientific Ethics" are analyzed, providing a description of the sections. The requirements of scientific scientist ethics are systematized in accordance with the Code of Scientific Ethics of Ukraine. The application of the requirements of scientific scientist ethics at carrying out of economic researches with the indication maintenance of the basic methods of the economic theory is considered. It has been proven that

scientific ethics must contain clear and accessible principles that concentrate all the positive scientific and practical experience and potential accumulated by mankind over the millennia, and require a new man attitude to science. The significant role and importance of science in the society life of and the existing negative social consequences of the use scientific achievements lead to a revision the requirements for moral and ethical qualities of scientists. When conducting economic research, scientific and scientific-pedagogical workers have certain requirements as authors, teachers, supervisors, consultants or experts and citizens. At the present stage of development, the scientific community has a draft "Code of Scientific Ethics", which has long been under discussion by the general public scientific community, but already at the time of approval and implementation. Because science as a type of human activity has a clear value orientation: for the scientist, the highest value is truth. Domestic scientists adhere to the main moral and ethical scientific ethics principles, such as honesty, decency, persistence in proving their own views, a critical attitude to the authorities. The issues of relations between scientists and society should be further developed in order to establish the basis for evaluating scientific activity from a moral point of view, that is the personal responsibility of a scientist.

Ключові слова: наукова етика; економічні дослідження; дефініції; вчений; морально-етичні цінності.

Key words: scientific ethics; economic research; definitions; scientist; moral and ethical values.

Постановка проблеми. Наукова діяльність – це людська активність, яка має на меті створення та розвиток знань за допомогою наукових методів, визначає загально визнані принципи для науковців, а також сукупність морально-етичних цінностей, властивих науковій роботі.

Умови сьогодення вимагають особливої уваги вчених до етичних складових наукової діяльності. Це пов'язано з відповідальністю науковців за ефективність та результативність проведених досліджень, а також доступність для широкого загалу. Тобто наукова етика має містити зрозумілі та доступні принципи, які концентрують увесь позитивний науковий і практичний досвід і потенціал, накопичений людством протягом тисячоліть, вимагає нового ставлення людини до науки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання дотримання наукової етики при проведенні наукових досліджень привертало увагу багатьох вітчизняних вчених. Проте всі дослідження мали вузьку спрямованість відповідно до галузі, в якій вони проводились. Так, Л.Л. Веремюк досліджує вимоги наукової етики при проведенні науково-педагогічних досліджень, В.Д. Мішалов, Ю.Б. Чайковський, І.В. Твердохліб – етичні норми і вимоги при виконанні наукових досліджень у медицині, В.В. Горбунова – етичні та правові аспекти психологічних досліджень, В.І. Корбутяк розглядає системний підхід до наукових досліджень у державному управлінні. Водночас питання наукової етики в економічних дослідженнях залишаються мало дослідженими.

Постановка завдання. Метою статті є аналіз існуючих вимог наукової етики до вченого, відповідно до ролі, яку він виконує під час проведення наукових досліджень, з урахуванням особливостей сучасної економічної науки.

Виклад основного матеріалу дослідження. Сутність морально-етичних норм і принципів науковця утворилась історично, але має тенденцію до постійного вдосконалення, яке пов'язане з етичними проблемами у науці, викликаними трансформаціями, що відбуваються у сучасному світі.

В узагальненому та систематизованому вигляді принципи поведінки науковця становлять так званий «Кодекс наукової етики». Українською федерацією вчених за допомогою фахівців Центру досліджень науково-технічного потенціалу та історії науки імені Г.М. Доброва НАН України на основі світового досвіду та практики подолання етичних проблем, що склалися у вітчизняній науці, складено проєкт «Кодексу наукової етики» та винесено його на обговорення загалом українських науковців [4].

Проєкт «Кодексу наукової етики» містить 6 розділів, вступ і основні визначення. Так, зокрема, пропонується спиратись на наступне визначення поняття «наукова етика»: «наукова етика – це сукупність встановлених та визнаних науковою спільнотою норм поведінки, правил, моралі наукових працівників, зайнятих в сфері науково-технологічної та науково-педагогічної діяльності».

Причини виникнення етичних проблем в науці є різноманітними: це і нереалізовані ідеї, які бажано втілити в життя, і конфлікти, в яких слід бути посередником, і дилеми, які потрібно зрозуміти та розв'язати, і сумнівна поведінка, яка потребує виправлення, а також непрофесійна поведінка та ін. Метою Кодексу наукової етики не є обмеження та покарання, головне його призначення – це сприяти уважнішому та відповідальнішому ставленню до щоденних ситуацій і проблем.

Перший розділ проєкту Кодексу наукової етики присвячений правам та обов'язкам наукових працівників. Так визначається, що вітчизняні науковці мають право активно брати участь у визначенні шляхів розвитку науки і техніки в інтересах людства, проводити наукові дослідження і здійснювати навчання в рамках

своєї професійної діяльності, спілкуватись і обмінюватись інформацією, отриманою у ході досліджень тощо. Також зазначається, що прямий обов'язок наукових працівників – створювати, застосовувати і розповсюджувати знання. В цілому, права та обов'язки вченого мають бути чітко визначені законодавчими документами та шляхом колективного договору між роботодавцями і профспілковими організаціями наукових працівників.

Другий розділ «Наукова чесність» містить пояснення щодо основних дефініцій, зокрема – авторське право, порушення в наукових дослідженнях та що не вважається порушенням в науковій діяльності (несвідомі дослідницькі помилки, різні тлумачення та інтєпретації отриманих результатів). Третій розділ «Чесність в управлінні науковими колективами» звертає увагу на обов'язки керівників наукових та науково-педагогічних колективів, які стосуються адміністративної діяльності та психологічної природи наукових досліджень. Конфлікт інтересів, як ситуація, за якої на судження, висновки та дії окремої особи впливають численні конфліктні, протилежні за формою та змістом інтереси розглядається у четвертому розділі проекту Кодексу наукової етики. П'ятий розділ «Дотримання етичних норм і стандартів» надає роз'яснення щодо вирішення етичних конфліктів, що виникають у формі дилем. Анонімні свідчення і заяви не повинні розглядатися, якщо людям і майну не загрожує реальна безпека. У випадку, коли порушені обов'язкові принципи і стандарти поведінки (наукові, дослідницькі, фінансові), тоді вони повинні стати предметом офіційних слухань. Шостий розділ регламентує процедуру подачі і слухання офіційних скарг.

Відповідно до постанови загальних зборів Національної академії наук України (№2 від 02.04.2009р.) метою Етичного кодексу вченого України є затвердження в науковому співтоваристві етичних принципів та свідоме їх дотримання науковцями у своїй роботі. Він регулює відносини науковців між собою та із суспільством, встановлює основні засади для оцінки вченими власної роботи та діяльності колег з моральної точки зору. Викладені у ньому принципи повинні слугувати основою для етичного виховання молодих науковців [2, с. 32].

Основним завданням Етичного кодексу є надання пріоритету моральним вимірам науки та громадській відповідальності співтовариства вчених і кожного вченого зокрема. Проблема особистої відповідальності вченого набула особливого значення у зв'язку з тим, що суспільні інститути не встигають за стрімкими темпами розвитку науки [3]. У табл. 1 наведені основні вимоги наукової етики до вченого, відповідно до ролі, яку він виконує у дослідженнях.

Таблиця 1.

Вимоги наукової етики до вченого відповідно до Етичного кодексу вченого України

Роль, яку виконує вчений у дослідженнях	Зміст вимог
Учений як автор	<ul style="list-style-type: none"> - має право та обов'язок захищати свій науковий пріоритет; - визнає міжнародні та національні правові норми щодо авторських прав. При публікації результатів дослідження, що проводилося групою вчених, всі, хто брав творчу участь у роботі, мають бути зазначеними як автори; у разі необхідності може бути зазначено їхній особистий внесок.
Учений як керівник	<ul style="list-style-type: none"> - повинен протидіяти всім проявам протекціонізму, корупції і дискримінації; - має сприяти службовому зростанню підпорядкованих йому співробітників відповідно до їхньої кваліфікації і ставлення до праці; - не перекладає на своїх співробітників виконання завдань, які він повинен виконувати сам; - зобов'язаний обґрунтовувати, але не нав'язувати членам свого колективу своє наукове бачення проблеми.
Учений як викладач	<ul style="list-style-type: none"> - має з повагою ставитися до своїх учнів і до їхнього вільного й критичного мислення; - у своїй викладацькій роботі повинен не лише доносити до аудиторії достовірну наукову інформацію, але й сприяти становленню громадянської позиції молодого покоління; - не повинен перешкоджати спілкуванню своїх учнів з іншими вченими та науковими інституціями; - повинен проводити заняття в цікавій формі, прийнятній для широкого кола учнів. Зміст лекцій повинен відображати сучасні досягнення світової науки і не супроводжуватися тиском упередженої думки.
Учений як консультант чи експерт	<ul style="list-style-type: none"> - має виступати експертом тільки у сфері своєї компетенції відповідно до своїх знань і досвіду; - має дотримуватися принципу рівності при проведенні експертного розгляду; - висловлює свою думку про роботу та наукові досягнення колег чесно, чітко та неупереджено; - несе персональну відповідальність за чесну й об'єктивну оцінку кандидатських і докторських дисертацій. Виступаючи в ролі опонента при захисті дисертаційних робіт, учений має бути неупередженим.
Учений як громадянин	<ul style="list-style-type: none"> - має присвятити себе пошукові нових знань та їх застосуванню на благо суспільству та для збереження природи; - сприяє розповсюдженню наукових знань і протидіє поширенню псевдонаукових теорій, хибних концепцій та уявлень; - повинен оприлюднювати результати своїх досліджень не лише у спеціальних наукових виданнях, але й у науково-популярній формі, щоб зробити їх максимально доступними для широких верств суспільства; - який займає урядову чи адміністративну посаду, повинен дотримуватися етичних норм, прийнятих у науковому співтоваристві.

Дослідження економіки, насамперед передбачає певну технологію, тобто послідовність цього дослідження. В економічній теорії дослідження має чотири стадії. На першій відбувається накопичення фактів, що характеризують певні економічні явища. Це здійснюється шляхом спостереження. На другій стадії аналізуються та узагальнюються зібрані факти. Здійснюється їх класифікація, з них відбираються найістотніші факти. Третя стадія зводиться до встановлення взаємозв'язків між проаналізованими фактами, визначення узагальнень, на підставі яких формуються певні поняття та закони, тобто створюється теорія. Завершальна стадія передбачає перевірку правильності розроблених теоретичних висновків шляхом співставлення їх з реальністю, тобто тим, що відбувається в економічному житті. Критерієм істинності виступає відповідність створених теоретичних конструкцій реальності життя [5, с. 25].

Принципами методології економічних досліджень є: системність, аналіз і синтез, індукція і дедукція, діалектика, наукова абстракція, статистичні методи, історичний та логічний методи, економічний експеримент, економічне моделювання, порівняльність.

Наочну уяву про вимоги наукової етики щодо основних методів економічної теорії дає табл. 2.

Таблиця 2.

Застосування вимог наукової етики вченого при проведенні економічних досліджень

Зміст методів економічних досліджень	Вимоги наукової етики
Системність – виявлення взаємозв'язків між отриманими знаннями та висновками	Учений має дотримуватися найвищих професійних стандартів планування та проведення наукових досліджень на основі глибоких знань про доробок світової науки у певній галузі. Учений вивчає найприйнятніші з огляду на адекватність шляхи вирішення досліджуваної проблеми. Висновки завершеного дослідження вчений зобов'язаний викладати об'єктивно, незважаючи на очікування замовника.
Аналіз і синтез – отримання цілісної уяви про досліджуваний предмет	Учений має пам'ятати, що наукове дослідження – це процес отримання нового знання. Він має прагнути до належної ерудиції і компетентності, за яких можливий критичний аналіз найсучасніших наукових знань. Наукове дослідження має проводитися таким чином, щоб не спричиняти шкоди навколишньому середовищу.
Індукція і дедукція – формулювання та побудова теоретичних висновків на основі вивчення окремих фактів, істинність яких перевіряється аналізом явищ, стосовно яких ці висновки зроблено	Учений має забезпечувати бездоганну чесність і прозорість на всіх стадіях наукового дослідження та вважати неприпустимим прояви шахрайства, зокрема фабрикування та фальшування даних, піратства і плагіату. Неприпустимим є намагання керівних осіб упереджено впливати на характер отримуваних в дослідженні даних і висновків. Учений служить лише об'єктивній істині.
Діалектичний метод – економічні процеси перебувають у постійному русі, виникають, розвиваються і зникають.	Учений зобов'язаний вишукувати найприйнятніші з огляду на економічну виправданість шляхи вирішення досліджуваної проблеми. Висновки завершеного дослідження вчений зобов'язаний викладати об'єктивно. Учений має забезпечувати необхідний захист інтелектуальної власності.
Наукова абстракція – відмова від одиничного, випадкового в досліджуваному явищі або процесі, виділення у них стійкого, типового, постійного.	Учений має сприяти якнайповнішому використанню результатів своєї праці в інтересах суспільства. Наукові дослідження жодним чином не повинні ображати гідність або йти всупереч правам людини.
Статистичні методи – порівнянні економічних величин, що впливають з теоретичної моделі з дійсними кількісними характеристиками, зумовленими практикою життя	Учений має забезпечувати бездоганну чесність і прозорість на всіх стадіях наукового дослідження та вважати неприпустимим фабрикування та фальшування даних. Неприпустимим є намагання керівних осіб упереджено впливати на характер отримуваних в дослідженні даних і висновків. Учений служить лише об'єктивній істині.

Визначна роль та значення науки в житті суспільства та існуючі негативні соціальні наслідки використання наукових досягнень зумовлюють перегляд вимог до морально-етичних якостей учених. Підсумуємо вимоги наукової етики до вченого під час проведення ним економічних досліджень:

1. Учений повинен дотримуватись загальнолюдських норм моралі, вимоги до нього повинні бути вищими, ніж у середньому, внаслідок важливості його функцій і відповідальності за соціальні результати діяльності.

2. Пошук істини без будь-яких поступок кон'юктурі, зовнішнього тиску тощо.

3. Націленість на пошук нового знання і його чесне, доскональне обґрунтування, не допускаючи підроблення, гонити за дешевою сенсацією, а тим більше плагіату.

4. Забезпечення свободи наукового пошуку.

5. Висока соціальна відповідальність за результати своїх досліджень і більшою мірою за їх практичне використання [1, с. 137].

Висновки і перспективи подальший розвиток у даному напрямі. При проведенні економічних досліджень науковим та науково-педагогічним працівникам висуваються певні вимоги як авторам, викладачам, керівникам, консультантам або експертам та громадянам. На сучасному етапі розвитку наукова спільнота має проєкт «Кодексу наукової етики», який тривалий час знаходиться на стадії обговорення широким загалом, але вже на часі затвердження та прийняття в дію. Тому що наука як вид людської діяльності має чітку ціннісну орієнтацію: для вченого найвищою цінністю є істина. Вітчизняні вчені дотримуються головних морально-етичних принципів наукової етики, таких як, чесність, порядність, наполегливість у доведенні власних

поглядів, критичне ставлення до авторитетів. Подальшого розвитку мають дістати питання відносин науковців між собою та із суспільством щодо встановлення основ для оцінювання наукової діяльності з моральної точки зору, тобто особистої відповідальності вченого.

Список літератури.

1. Академічна доброчесність: проблеми дотримання та пріоритети поширення серед молодих вчених: кол. моногр. за заг. ред. Н. Г. Сорокіної, А. Є. Артюхова, І. О. Дегтярьової. Дніпро : ДРІДУ НАДУ, 2017. 169 с.
2. Веремюк Л. Л. Вимоги наукової етики до написання науково-педагогічних досліджень. Імплементація європейських стандартів в українські освітні дослідження : збірник тез доповідей II Міжнародної наукової конференції УАДО. Київ, 2018. С. 32-34.
3. Етичний кодекс ученого України. Сайт Західного наукового центру НАН України та МОН України URL: <http://znc.com.ua/ukr/news/2009/20090123ethic.php> (дата звернення 18.01.2021).
4. Кодекс наукової етики. Наука та наукознавство. 2005. № 3. С. 31-37. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/49520/05-Codex.pdf?sequence=1> (дата звернення 10.01.2021).
5. Стрішинець О. М., Єлісєєва Л. В., Ліщук В. І. Економічна теорія: посібник для студ. вищ. навч. закл. Луцьк: СЛУ ім. Лесі Українки, 2014. 240 с.

References.

1. Sorokina, N.G. Artyukhov, A. E. and Degtyareva, I. O. (2017), *Akademichna dobrochesnist': problemy dotrymannya ta priorytety poshyrennya sered molodykh vchenykh* [Academic integrity: compliance issues and dissemination priorities among young scholars], DRIDU NADU, Dnipro, Ukraine.
2. Veremyuk, L.L. (2018), "Requirements of scientific ethics for writing scientific and pedagogical research", *Zbirka dopovidej na Mizhnarodnij ekonomichnij konferentsii* [Conference Proceedings of the II International Scientific Conference UADO], Kyiv, Ukraine, pp. 32-34.
3. The official site of the Western Research Center of the National Academy of Sciences of Ukraine and the Ministry of Education and Science of Ukraine (2009), "Code of Ethics of the scientist of Ukraine", available at: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/49520/05-Codex.pdf?sequence=1> (Accessed 10 January 2021).
4. Science and science (2005) "Code of Scientific Ethics", *Science and science*, Vol. 3, pp. 31-37, available at: <http://znc.com.ua/ukr/news/2009/20090123ethic.php> (Access 18 January 2021).
5. Stryshynets, O. M. Eliseeva, L. V. and Lishchuk, V. I. (2014), *Ekonomichna teoriia* [Economic theory], Lesya Ukrainka Eastern European National University, Lutsk, Ukraine.

Стаття надійшла до редакції 18.01.2021 р.